

ANADOLU HAVZALARININ TEŞEKKÜL VE TEKAMÜLÜ

Prof. A. Ardel

Türkiye'nin esas kısmını teşkil eden Anadolu'nun hemen her tarafında ve bilhassa Marmara, Batı Karadeniz bölgeleriyle İç Anadolu ve Doğu Anadolu'da etrafı, umumiyetle, yüksek dağ ve plâtolalar çevrilmiş, elips şeklinde çukur sahalar mevcuttur. Bunların istikâmeti, her bölgede, dağların istikâmetine uygundur. Denilebilirki bunlar, buldukları yerlerde, çerçeveyi meydana getiren dağ ve platolarla birlikte gayet tipik birer coğrafi ünite meydana getirirler. Hemen her tarafta beşerî faaliyet bu havzalarda toplanmıştır. Umumiyetle ziraat sahaları olan bu havzalar Türkiye'nin en sık nüfuslu yerleridir.

Bu havzalar tek olmayıp seriler halindedir, ve ekseriye doğu-batı yahut güneybatı-kuzeydoğu istikâmetinde kademeler meydana getirerek sıralanırlar. Bu sıralanış Marmara bölgesinin güney ve güneydoğusunda, Batı Karadeniz bölgesinde gayet bariz olduğu gibi İç Anadolu'nun kuzeybatısında da göze çarpmaktadır. Bahis konusu bölgelerde havzalar tesbih taneleri gibi sıralanmıştır. Buralarda her havza müteakip havzadan bir dağ eşiğiyle ayrılmaktadır. Bunun ortasından yahut bir kenarından geçen akarsu iki havzayı birbirine birleştirir. Bunun açtığı boğaz şeklindeki dar vadiye "birleştirici boğaz" denilmektedir.

Bu havzaların tabanları daima alüvyal ovalardan müteşekkil değildir. Bazıları transgresyona mâruz kalarak deniz suları altında muayyen istikâmetler takip eden çanaklar meydana getirmektedirler. Bunlar da, karalar üzerindeki gibi, birbirinden eşiklerle ayrılmışlardır. Misâl: Marmaranın büyük eksenini üzerinde sıralanmış olan çukurlar gibi. Bazılarının alçak yerlerinde sular toplanarak göllere meydan vermiştir. Misâller: İzmit körfezinin doğusunda Sapanca gölü, Gemlik körfezinden Garsak birleştirici boğazı ile ayrılan İznik depresyonunun en alçak kısmını işgal eden İznik gölü, Güney Marmarada Manyas-Ulubat depresyonunun en alçak kısmını kaplayan aynı isimdeki göller gibi.

Türkiye morfolojisinde mühim bir yeri olan bu havzalar türlü menşei haiz olmakla beraber tektonik menşeli olanlar büyük ekseriyeti teşkil etmektedir. Batı Toroslarda karışık menşeli polyeler, geniş manada, havza karakterini haizdir. Güneydoğu Toroslarda daha karışık menşeli (kenarları fayye, orta kısımları oyulmuş antiklinaller) ovalar vardır. Bunların daha küçükleri olan dolin ve uvalalara, kalkerin geniş bir surette mevcut olduğu Anadolu'nun her tarafında rastlanır. Anadolu'nun hemen her tarafında rastlanan tabanları alüvyal, yakın çerçeveleri Neojen, uzak çerçeveleri de Ante-Neojen araziden müteşekkil dağ ve platolarla çerçevelenmiş havzaların menşei tektoniktir. Bunlar sonradan aşınma ve dolma ile son şekillerini almışlardır.

Daha Oligosen sonuna doğru Anadolu'nun büyük bir kısmı aşınarak üzerlerinde bariz relief bakiyeleri (monadnok durumunda muhtelif yaş ve tabiatta masifler) bulunan bir peneplen haline gelmişti. (Cl. Lebling) ve E. Chaput'nun Ante-Neojen penepleni, A. Ardel'in Oligosen penepleni). Miosende bu vaziyette olan Anadolu'yu birtakım göller ve denizler kaplıyordu. Bunların etrafında ve içinde orta irtifada dağlar ve plâtolar bulunuyordu. Miosen devri esnasında, belki de kısmen Pliosen'de (çünkü mevsuk Pliosen göl rüsupları bulunamamıştır) Anadoludaki bu göller çevrelerindeki dağ ve platoların aşınmasından meydana gelen enkazla dolmuştur. Üst Neojen başına ve belkide ortasına doğru manzaranın şöyle olması icap eder: rüsuplarla dolmuş Neojeni depresyonları ve bunların çevresinde az mürtefi, penepelen haline gelmiş muhtelif yaş ve tabiattaki arazi. Penepelenin yaşının depoların yaşının aynı olması icap eder: kabaca Neojen penepleni Pliosen bir aşınma devresi olarak kabul edilirse Pliosen penepleni. Bundan sonra penepelen ve bunların arasında yer alan Neojen depoları epirojenik hareketlere mâruz kalmıştır. Neojeni ilgilendiren hareketler W. Penck'e göre geniş dalgalı hareketlerdir (Grossfaltung). Philippson'a göre bunlar graben ve horstları meydana getirmiştir. Bazı jeologlara göre bu hareketler Alt Kuaternere kadar devam etmiştir.

Neojen havzaları, tekâmüllerinin bir safhasında, kapalı bir havza safhasını idrak etmişlerdir. Ancak Orta ve belkide Üst Kuaternerededir ki bir takım kapmalarla dış drenaj sahasına iltihak etmişlerdir. Taban seviyesinin osilasyonu, kazılma ve dolma hadiselerinin birbirini takip etmesini intaç etmiştir. Anadoluyu çerçevesiyen denizlerde son hareket müsbet olduğundan bütün havzalar, morfolojik tekâmüllerinin, dolma safhasında bulunmaktadır. Havzaların alçak kısmına tekabül eden ovalarda dolgunun değeri hakkında kat'i bir fikrimiz olmamakla beraber denilebilir ki Marmara bölgesindeki ovalarda bunun değeri oldukça ehemmiyetlidir (50-100 metre). Buralar subsidans sahalarıdır.